

Tüskés Anna: „en-nemzetem külhoni híre-sorsa”.
Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi
kapcsolatok történetéből. Irodalomtörténeti füzetek
183. Budapest: reciti, 2020.

Monostori Imre
(1945, Tamási)
kritikus, irodalomtörténész,
József Attila-díjas

Filológiai remeklés

Miként a szerző könyvének bevezetőjében elmondja: összesen hét nagy gyűjteményt és számos egyéb hagyatékot, dokumentumtárat tételen vizsgált át, megkeresve a még ismeretlen iratokat, főleg leveleket, amelyek új szempontokkal és tényekkel gazdagítják a magyar–francia irodalmi kapcsolatok 20. századi történetét. Mindemellett számtalan egyéb ismeretet, filológiai újdonságot tár az olvasó elé: adatgazdagsága lenyűgöző. És alighanem párját ritkító. A legapróbb részleteiben is okadatolt, minden lehetséges szempontot, elágazást figyelembe vesz, és ezekbe olvasóit is beavatja. Nem utolsó sorban áttekintést ad a franciául megjelent magyar művekről és a magyarul megjelent francia szépirodalomról. Ügyel arra, hogy az olvasó, a jövő kutató ne bonyolódjék bele a rendkívül részletes tényáradatba: mindig esélyt ad a fővonalakhoz való visszatérésre. Bibliográfiai segédletei kitűnően tájékoztatják az érdeklődőt. Mindez már modern rögzítési technikákkal, gépesített apparátussal történik. Az egyes fejezetekben a bevezető részek is oly figyelemfelkeltők, tartalmasak, világosak és részletesek, hogy az olvasó kíváncsian várja a fő tételek meg-

jelenését. Amelyek szintén tagoltak, rendezettek, átláthatók. (Igaz, az olvasó figyelmét alaposan igénybe veszik.)

Ezek a fő tételek összesen öt magyar, valamint egy francia író életművének a témakörbe tartozó részét taglalják. Ábécérendben: François Gachot, Gara László, Heltai Jenő, Illyés Gyula, Nemes Nagy Ágnes, Rab Gusztáv munkásságáról van szó.

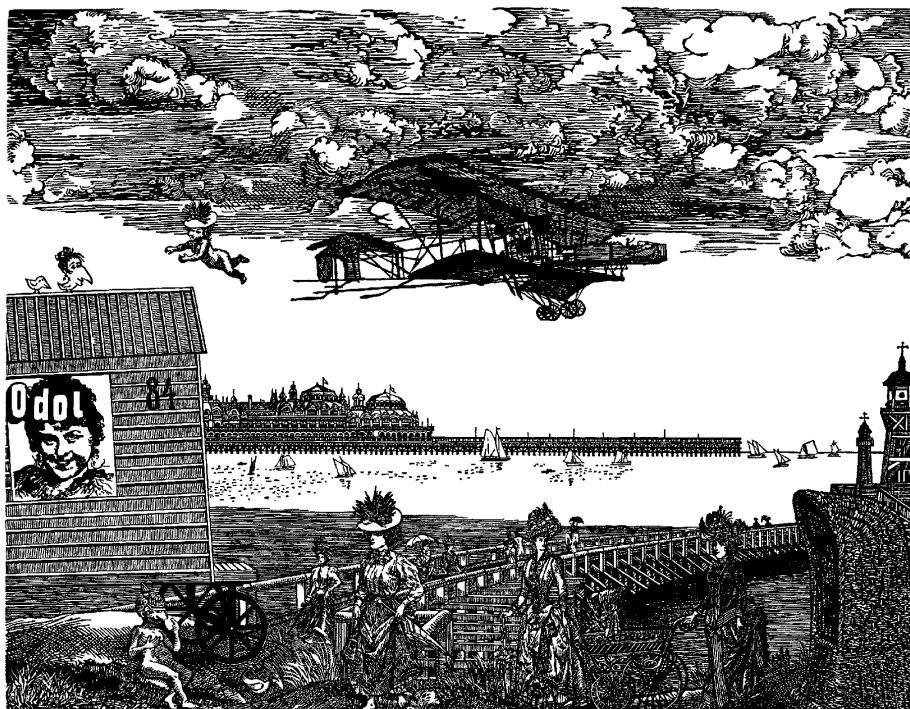
Heltai Jenő francia levelesládájának tartalma alapján készült a könyv első tanulmánya. Ez a levelesláda mintegy százötven neki írt levelet tartalmaz, ezeket egészítette ki a szerző más dokumentumok tartalmával. Megállapítható, hogy Heltai nagy becsben állott a franciaországi irodalmi élet számos képviselője körében, igazi frankofónnak számított, és mint a Színpadi Szerzők Egyesületének elnöke jól ismerte a francia színházi világot is. Sokat utazott Franciaországba, 1927-ben magkapta a Francia Becsületrend kitüntetését. Két regényét (*A 111-es*, *Family Hotel*) és egy színművét (*Naftalin*) fordították le a franciák. Heltai a kulturális diplomáciában is szerepet játszott, szívesen fogadták magasabb körökben. Számos országban éltette

az irodalmi kapcsolatokat, és mint az Athenaeum Kiadó irodalmi igazgatója örökös mozgásban volt. Jó kapcsolatokat épített ki a Párizsban élő magyar újságírókkal, írókkal, színházi emberekkel. Tevékenysége érdemleges nyomokat hagyott a francia–magyar kulturális kapcsolatokban.

François Gachot-t akár tiszteletbeli magyar-ként is emlegethetnénk, hiszen 1924-es érkezése után még huszonöt esztendő-t töltött Budapesten a francia nyelv és irodalom, a francia kultúra tanáraként. Nemcsak az Eötvös Kollégiumban, de több más állásban, így a Képzőművészeti Főiskolán is. Sok magyar irodalmi művet fordított franciára, egy drámáját 1934-ben a Madách Színház mutatta be. Ezek a kultúra-teremtő formák sem voltak csekélységek, ám hosszú magyarországi tevékenysége számos egyéb területre is kiterjedt. Nevelt lánya, Fekete Klára (Korolovszky Lajosné) hagyatékában számos Gachot-nak írt levél maradt fenn (Illyés

Gyulától például tíz), amelyek segítik a kapcsolatrendszer könnyebb megértését. Gachot nemcsak az irodalom iránt érdeklődött élénken, de a képzőművészet, a zene, a magyar festészet is komolyan érdekelte. (Bródy Lili, Czóbel Béla, Diener Dénes Rudolf, Ferenczy Béni, Ferenczy Noémi, Hincz Gyula, Kmetty János, László Gyula, Martyn Ferenc, Petrovics Elek. Különösen Ferenczy Béni és Noémi állottak hozzá közel. Nagy szimpátiát érzett László Gyula és Czóbel Béla iránt is. Valójában mindenki iránt, aki érdeklődéssel fordult a francia–magyar kulturális kapcsolatok felé.) Fontos szerepet játszott Gachot életében Tallós Ilona festőművész, aki egyébként illusztrátora volt a *Kakas Ferkó diadala* című meséjének. A kiadó Cserépfalvi Imre volt, aki szintén említendő szereplője a magyar-francia kulturális kapcsolatoknak.

A legendás Gara László következik ezután Tüskés Anna könyvében. Az a Gara, aki „kulcszereplője” volt a taglalt témavilágnak, és akiről valószínűleg a legtöbbet tudja az érdeklődő olvasó. (Habár, ez a „legtöbb” sem sok.) Már többen kutatták Gara életét és munkásságát a hazai frankofónok közül, de ilyen átfogó és részletes életműfeltárás, mint amilyen Tüskés Annáé, még nem született. Gara sporttudósítóként került Párizsba az 1924-es olimpiai játékok idején, és különböző hazai lapok tudósítójaként kereste kenyerét hosszú ideig. Közben sokat fordított franciára, főleg a kortárs magyar irodalomból. „Gara meg volt győződve arról, hogy a magyar irodalom a világ-irodalom egyik nagyhatal-

Nagymamák tengerpartja (linóleummetszet, 306 × 395 mm, 1974)

ma, és meg akarta nyitni a magyar irodalmat a külföldi közönség számára.” Rendkívül sokat dolgozott: fordított, szerkesztett, kiadott, szervezett: valóságos megszállottja volt hivatásának. Regényeket is előszeretettel ültetett át franciára: *A Pál-utcai fiúk*, *Szibériai garnizon*, *Az isten háta mögött*, *Utazás Capilláriába*, *Zendülők*, hogy csak néhányat említsünk az itthoni sikerkönyvek közül. Fejtő Ferenc mondta róla: „Gara egész életét átsieti, vitázza s átírja. E kistermetű emberben rengeteg munkaerő gyömöszölődött össze.” Garát 1945 után itthonról is figyelték: 1952 és 1955 között Budapesten sajtómunkás. De másodszorra már nem tér haza: egyértelműen döntött politikai hovatartozásáról. „Gara a magyar irodalom igazi nagykövete lett Franciaországban. Több mint ötven antológia és regényfordítás köszönhető neki: Ady Endre, József Attila, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Szabó Magda, Ottlik Géza, Déry Tibor és mások műveit tolmácsolta az évek során a francia közönségnek.” Egymagában is intézmény volt. Grandiózus vállalkozása volt a magyar költészet antológiája, amelyben a kezdetektől százharminckét költő négyszázkét versét közölte összeverbuvált kollégái segítségével. (A bevezetőt *A magyar költészet századai* címmel Cs. Szabó László írta.) Üröm is vegyült az örömben: az ötszázoldalas kötet sok szakmai bírálatot kapott mind francia, mind magyar részről. Gara vállalkozásai közé tartozott *A vén cigány* lefordíttatása tizenöt francia költővel, illetve az itthon éppen meg nem jelenhető magyar kötetek kiadása (Weöres, Kassák). Illyésről monográfiát írt, ő fordította a *Kegyenc* című színdarabját, amelyet be is mutattak Párizsban. Gara öngyilkossága mélyen megrázta a francia

Nagymamák tengerpartja (linóleummetszet, 355 × 400 mm, 1987)

és a magyar íróársadalmat. Munkássága eredménye elvülhetetlen maradt.

Illyés Gyula kulturális diplomáciai tevékenysége 1946-ban kezdődött Genfben és Párizsban. Jóllehet már a húszas évek elején éveket töltött Franciaországban, ezek a '45 utáni évek voltak azok, amelyekben hivatalos minőségben, a kultuszminisztérium és a külügyminisztérium kiküldöttjeként szervezhette a francia–magyar kulturális kapcsolatokat, mely terveket a párizsi magyar követség is támogatta. Olaszországba és Ausztriába is eljutott, hogy végiglátogassa a magyar intézeteket és lektorátusokat. Sokat levelezett a hazai illetékes minisztériumi vezetőkkel, sok terve, ötlete volt a magyar kultúra népszerűsítésére. Bízott a *Présence* című folyóirat magyar beszámolóinak rendszerességében, a magyar lektorátus megvalósulásában a Sorbonne-on, segítette a Párizsi Magyar Intézet programjait. Két megszakítottsággal tarkított

esztendő alatt Illyés javaslataiból kevés valósult meg, nem utolsósorban a hazai politikai élet zaklatottsága miatt. Voltaképpen csak a '60-as években tudta feléleszteni francia kapcsolatait. Egy sereg terve – ha nagy késéssel is – mégis megvalósult, s ezzel hozzájárult a veszített háború utáni kulturális elszigeteltség oldódásához.

Rab Gusztávról aligha lehet azt állítani, hogy ismert szereplője lenne a magyar–francia kulturális kapcsolatoknak (egyáltalán: írói munkássága is alig ismert), ezért is figyelhetünk különleges érdeklődéssel Tüskés Anna feltáró munkájára. Rab vérbeli író, többnyire regényíró volt, baráti jóakarói révén nevet szerzett magának a nyugati fővárosokban. (Számos regénye jelent meg még 1945 előtt külföldön, német, olasz, svéd és persze itthon magyar nyelven is.) Tipikus jelenségként hamar összeütközött az itthoni kommunista hatóságokkal, majd hosszú évekig földmérőként kereste kenyerét. 1958-ban elhagyta Magyarországot. Franciaországban – de nem Párizsban – telepedett le, neves és magas rangú pártfogói segítették. Az *Utazás az ismeretlenbe*, a magyarországi tömeges kitelepítés idején játszódó regénye tette ismertté a nevét Nyugaton, még az Egyesült Államokban is. (Legalábbis az érdeklődő irodalmárok körében.) Népszerűségét az alapozta meg, hogy a nyugati olvasók hiteles tudósításokat kaptak a szovjet blokk egyik országának életéről, mindennapjairól. Rab Gusztáv Franciaországban is magyarul írt, pályája második szakaszában elhagyta a lektúrt, és a történelmi, a morális, a társadalmi kérdések és egyéni sorsok felé fordult. Tüskés Anna szóban forgó könyvének következő fejezetében az említett Rab Gusztáv-regény megszületésének történetét és elemzését adja. Rab még Magyarországon írta a regényt, az ötvenes évek közepén. Témája az 1951 nyarán elkezdődött kitelepítés: sok ezer, a rendszer

számára „veszélyes” ember és család főleg a Tiszántúlra történő erőszakos elhurcolása, vagyunk elkobzása. (Ezt a regényt számos idegen nyelven megjelentették, ám erősen csonkítva. A később előkerült eredeti, csonkítatlan változatot Tüskés Anna rendezte sajtó alá 2019-ben.) Ez az első munka a magyar irodalomban, amelyik ezt a szívszorító és felháborító történetsozortat feldolgozta.

A kötet záró fejezete Nemes Nagy Ágnes francia (és más) kulturális kötődéseit mutatja be. Mint ennek elsődlegesnek mondható feltételét, a francia (és német) nyelvtudás megszerzésének körülményeit is taglalja: az „alma mater” a Baár-Madas Református Leánygimnázium volt. Naplóból már eddig is sok minden feltárult frankofón világából, amit az újabban felfedezett levelezésgyűjtemények megerősítettek, illetve bővítettek. Az első tanulmányútja 1947–48-ban zajlott Rómában és Párizsban. Érdeklődést váltott ki az itthon megalapított Újhold folyóirat, s ő is folyamatosan figyelte a francia irodalmi újdonságokat. Jelentős utazásai, tanulmányútjai a hatvanas években folytatódtak. Francia kollégáinak hamar feltűnt Nemes Nagy különös, jellegzetes költői világa, szívesen és gyakran fordították. Ő is fordított franciából. A hetvenes években teljesedett ki ez a kölcsönösen gyümölcsöző kapcsolat, és már magában foglalta a brüsszeli és az iowai szakmai eredményeket is. Magyar–olasz kétnyelvű verseskötete 1989-ben jelent meg Rómában.

Tüskés Anna e kötetében többször utal az egyik legfontosabb szakmai tanulságra: csak annak van esélye bármely nyelvterületen irodalmi és kulturális kapcsolatokat építeni, aki az adott nyelvben és kultúrában otthonosan mozog. Ha emellett még jelentős író vagy költő, akkor ezek az alkalmak óhatatlanul megteremtődnek.

Monostori Imre